

TO TIESAUS PAPRASTUMO

Savo poetikos principus Just. Marcinkevičius yra lakiai apibūdinęs knygoje *Duoną raikančios rankos*

*Dabar aukšti pastoliai
ir kosminė trasa
Pačių aukščiausių žodžių
reikalauja.*

*Absoliuti
gyvenimo
tiesa
Planetos gyslom
varinėja kraują.*

„Patys aukščiausi žodžiai“ – žemė – saulė – dangus – žvaigždės – ugnis, – iš tiesų buvo semantiniai poeto eilėraščių branduoliai.

Šitokia poetinė programa siejosi su ano meto nuotaikomis, su visuomenės permainų pažadintomis viltimis ir iliuzijomis, lėmusiomis ne vien Just. Marcinkevičiaus, bet ir E. Mieželaičio, ir J. Degutytės, o iš dalies ir Alf. Maldonio (plg. „Bet širdy, jei jau taip paėmus, / teišlieka vien aukštos gaidos“) lyrikos patetinį pakilumą. Siejosi ji ir su poezijos pastangomis išsivaduoti iš empirinio buitiskumo, siekti visuotinumą.

Visuomenės ir literatūros raida esmingai pakoregavo ne tik „absoliučios gyvenimo tiesos“ koncepciją*, bet ir „aukščiausių žodžių“ poetiką. Išgrakštintas poezijos puošnumas, patetiški saulės, ugnies, okeano įvaizdžiai dažnai dvelkteli šalčiu ir butaforija. Just. Marcinkevičius ir anksčiau yra abejojęs „absoliučia“ apriorine** tiesa: „eina ir eina žmonės į tiesą, / nors patys yra tiesa“. Žmogaus pastangos nutrinti savąjį šešėlį, noras pasirodyti prieš kitus geresniam, tauresniam, negu iš tikrųjų, dar karčiau pašiepiamos knygos *Liepsnojantis krūmas* eilėraštyje „Atvirumo akimirka“. Just. Marcinkevičiaus lyrikoje vis stipriau pasiilgstama „tiesaus paprastumo“ –

*to pilnumo, to meto,
kai labai paprastai
vienas kitą pamato
ir žmogus, ir daiktai.*

Žinoma, tai irgi ne universali poetinio žodžio formulė. Knygoje *Liepsnojantis krūmas* poetas neatsisako epiko pastangų „ieškoti ryšio ir priežasties, ieškoti visumos ir sistemos“. Nepasitikėjimas akimirkos, jausmo tiesa („Akimirka, blykstelėjusi lyg žaibas, užfiksuoja trumpalaikę būseną arba jausmo kibirkštį – ir dar ne visada tiksliai ir teisingai: jausmai ir pojūčiai taip pat apsirinka“ – yra deklaravęs autorius) verčia ieškoti stambesnių dydžių, nuo „valandėlės“ skverbtis prie „visumos“: „priėmę šią valandėlę / už visumą – aukštą ir talpią“. Tai lyg kiek subanalintas faustiškojo „O, stabtelėk, akimirksni!“ variantas: buitinė situacija betarpiškai iškeliamą į „būties aukštumas“.

Dekoratyvus peizažas, paslaptingas gamtos ritualas „prieš gėstančią saulės rampą“ – charakteringa

* Koncepcija – pažiūrų į kuriuos nors reiškinius sistema; daikto, reiškinių, proceso samprata; kūrinio, veiklos sumanymas, mintinis projektas, planas. (Red.)

** Apriorinis – nepriklausantis nuo patyrimo. (Red.)

„aukštosios“ Just. Marcinkevičiaus lyrikos aplinka. Realybė šitokioje lyrikoje pakylėta, sutaurinta, greta žmogaus yra labai nedaug daiktų. Mėginimas aprėpti margą daiktų kasdienybę kai kuriuose „Medinių tiltų“ eilėraščiuose liko epizodiškas. „Liepsnojančio krūmo“ paletėje trys išgrynintos spalvos – „žalias pievų potvynis“, „žalia būties pastogė“, „žalia paslaptis“; sniego, šviesos, simbolinė „pieno putas“ baltuma; ir dramatiškas kraujo, ugnies, liepsnojančios gamtos raudonis.

Gražus erdvaus „kaip šventykla“ poetinio pasaulio pavyzdys – eilėraštis „Rudens auka“. Kaimo buities vaizdai čia paklūsta gamtos ritmui, valdančiam žemės, žmonių, medžių, paukščių gyvenimą. Buities atributai paslaptinai sugyvinami, susimbolinami, o „aukštieji“ simboliai subuitinami. Trys semantinės eilėraščio kryptys – butis, žemė, saulė – susisiedamos metaforinėmis reikšmėmis, kuria daugiabriaunį „aukos“ simbolį: „Tvarte tarp durų švysčioja nuogos / moteries kojos. Puodas jau laukia. / Krinta raudonos putino uogos. / Saulė pakilo. Priėmė auką“.

Buitinė situacija susimbolinta eilėraštyje „Bulviakasis“, susieta su svarstymais apie žmogaus paskirtį ir gyvenimo prasmę eilėraščiuose „Močiutės mūsų“, „Sena abėcėlė“. Šių kūrinių simbolinė rimtis gerokai skiriasi nuo „aukščiau žodžių“ deklaracijos. Stiliaus pakilumą motyvuoja* ne išoriniai laiko atributai („aukšti pastoliai ir kosminė trasa“), o daug rimtesnis, poetine tradicija pagrįstas „ratu einančio gyvenimo“ (Maironis) supratimas. Toks požiūris ne vien deklaruojamas (kaip eilėraštyje „Anapus Nemuno“: „giedodami būtį kaip himną, / kaip amžiną, ilgą tiltą“). Jį išreiškia talpūs poetiniai įvaizdžiai: ramiai kylanti dangaus skliautu saulė, vėl girgždantys vežimo ratai, maironiškas lopšio, iš medžio tašomos geldos ir prie kapo girgždančios epušės gretinimas. Žodžio poetiškumą lemia ne jo patetinis garsumas, o konteksto santykiai.

Kadaise entuziastingai neigęs tylą („Kad nėra tylos – yra tikrai pritvinkęs triukšmo taškas“, „Nereik tylos, kuri bures nuleidžia, / Banguokite, banguokite, o žmonės – / tegu audra ir gydo, ir sužeidžia“), dabar poetas vis dažniau ieško joje prieglobsčio „nuo tuščiažiedžių žodžių“. Transformuojami kai kurie įvaizdžiai, atėję iš patetinio konteksto: plg. „ak būti ugniai arba plienu žaizdre! / Kitoks gyvenimas – beprasmė ir mažas“ ir „Palaiminta žolės tyla / ir atverstos arimų mintys, / ir geležies tyla žaizdre, / ir medžių aukštos, tylios mirtys“.

Žinoma, šitokių poslinkių nereikia perdėti. „Tyla“ ir „himnas“ Just. Marcinkevičiaus lyrikoje ir dabar nėra priešybės. Antai cituotame pavyzdyje tyla aukštinama himno intonacijomis („palaiminta... tyla“), o eilėraštyje „Anapus Nemuno“ „būties kaip himno“ motyvą palaiko „visiškos vakaro tylos“ adoravimas. „Tylos“ ir „himno“ poziciją artina tai, kad abiem atvejais į pasaulį tartum žvelgiama iš šalies, ir jis arba patetiškai aukštinamas, arba juo nebyliai žavimasi. Išorinis kontempliavimas* kertasi su svarbiausiomis Just. Marcinkevičiaus poetinio išpažinimo tezėmis. Logiška tylos šlovinimo išvada būtų taurus nutilimas, viešo kalbėjimo atsisakymas (literatūros istorijoje yra taip buvę). Bet absoliuti tyla, pasitraukimas iš laiko Just. Marcinkevičiui – mirties tyla, mumijų tyla muziejuos. Prieš ją jis tebemaištauja, kaip ir anksčiau: „Tai miegokit, iškritę iš laiko. / Mes negalime taip, kaip jūs“.

„Laikas“ šiose eilutėse – nebe tas sutampantis su „absoliučia gyvenimo tiesa“ laikas cituotoje poetinėje deklaracijoje. Tai skausminga, disharmoniška laiko tėkmė. *Liepsnojančiame krūme* ji apardo ne vieno eilėraščio iškilumą. Net ir gamta neduoda nusiramavimo. Įsisiautusių „žalią lėkimą“ nutraukia įspėjantys raudoni aguonų lašai, kruvinas spalgenos lašas. Po ankstesniųjų rinkinių žiemos *balto nerūpestingumo* atsiranda nauji *balto išpėjimo*, *baltos mirties* akcentai. Būdingą lietuvių lyrikos tradicijai ciklišką gamtos laiką pirmojo knygos skyriaus eilėraščiuose ištiesai stelbia negrįžtantis („ten, iš kur jau nebebus grįžimo“) kritimas, vytimas,ėjimas į žiemą. Panašiai traktuojami ne tik rudens, bet ir euforiški** augimo, ryto motyvai: „Kiek daug tylėjimo gamtoj, / kiek *atkaklaus*, *kantraus* augimo“, „Krinta lietūs, lapai, dienos krinta. / Jau suprantamas kritimas šis / Taip *skausmingai*, taip *iš lėto* švinta – / viešpatie, nejaugi neprašvis?“ [išskirta – K. N.] Šiuose eilėraščiuose nėra išsiilgtojo „tiesaus

* Motyvuoti – pateikti argumentų, įrodymų, motyvų, pagrįsti. (Red.)

* Kontempliavimas – gilesnis mąstymas. (Red.)

** Euforiškas (gr. *eu* – gerai + *phero* – nešu, pakeliu) – mediciniškai atpažįstama kaip protinė ir emocinė būseną, o apibrėžiama kaip gerovės jausmas. Techniniu požiūriu euforija yra afekto būseną. (Red.)

paprastumo“, santarvės su gamta. Greta pilnybės („pilnas“ – dažniausias „Liepsnojančio krūmo“ būdvardis) rinkinyje ryškus kontrastinis nuogumo, tuštumos motyvas – tai dramatiškas („Valtys ant kranto“, „Striptizas“), tai ironiškas („kažkas kaip vaikas turi pasakyt, / kada karalius iš tikrųjų nuogas“). Eilėraštyje „Širdys“ tiesiai kalbama apie žmogaus vienišumą, palūžimą, abejones.

Emocinis Just. Marcinkevičiaus lyrikos atvirumas kartais virsta jausmingumu. Pateikiama ne pati išgyvenimo tėkmė – netikėta, alogiška, – o jausmingos išvados. Numanomą klausytoją kursto retorinės priemonės: „Tik eisim ir eisim, / raudoną saulėlydžio žarą / iškėlę kaip vėliavą mūšiui. / Klausykite – atrodo, ji žada / dar vieną gimimą. Gal mūsų?“

Beje, ryšys tarp „per didelio subjektyvumo“, „nuolatinio savęs graužimo“ ir formos patoso yra seniai pastebėtas. Tariamai priešingos tendencijos – patetinis pakilumas ir emocinės deklaracijos, apsinuoginimas lyg per išpažintį – susitinka. Emocinis atvirumas, vidinės nesantarvės

demonstravimas lyrikoje turi ir tam tikro gėrėjimosi savo „prieštarungumu“ atspalvį: „Savęs graužimas“ nejučia pereina į „lyrinio aš“ idilinimą bei idealinimą“ (V. Zaborskaitė) arba bent į protingą susitaikymą su gyvenimu: „į gyvenimą – saldžiausią jungą – / žiūrim *jau suprantančiom* akim“ (plg. taip pat „*jau suprantamas* kritimas šis“) [išskirta – K. N.]

Daugelis poeto praskleistų situacijų tarsi neturi racionalios išeities. Būtiną objektyvybės atramą gražina poetinis, blaivaus proto požiūriu alogiškas sprendimas. Knygoje *Liepsnojantis krūmas* su epiku, žvelgiančiu į pasaulį „*jau suprantančiom* akim“, ginčijasi lyrikas, ieškantis žavesio „žalioj paslapy“, „paprastame ir beprasmiškame“ prasikalančios žolės, pirmojo sniego stebukle. Prasminga laiko samprata išreiškta eilėraštyje „Kaip šią naktį siūbavo pušys“:

*O siūbuoja, o mēto ir blaško,
kad atrodo – iš laiko išmes.
Tokių naktį viso balasto
atsisakome mes.*

*Ir išvystam akimirksnį trumpą
mažą žvaigždę akloj sutemoj,
ir suklaupę maldaujam Kolumbą:
gražink mus namo!*

„Viso balasto“ atsisakymas ir grįžimas „namo“ sinonimiški motyvai. Jie būdingi ne vien Just. Marcinkevičiaus lyrikai. Tarsi priešindami absoliučiam laiko kaitos šlovinimui patetiškuose posmuose, poetai ieško to, „kas tikra, kas verta, kas ne tik laikraščiuos lieka“ (A. Maldonis). Praskleidžiami šimtmečių spaudimą atlaikę nacionalinės praeities, nacionalinės pasaulėjautos klodai. XX amžiaus lietuvių literatūroje tai jau žinomas kelias. Gyvu *namų* jausmu, artimu tautosakai žmonių ir gamtos saitų suvokimu (plg. Just. Marcinkevičiaus formuluotę „Imu į ranką duonos riekę / ir taip kalbuosi su jumis. / Kalbuos per vandenį, per duoną, / per orą, ugnį, per medžius“) pirmosios XX a. pusės lietuvių literatūra skyrėsi nuo daugelio Vakarų Europos literatūrų. Gražiausi šitokio kelio pavyzdžiai – V. Krėvės proza, vėlyvoji S. Nėries, V. Mykolaičio-Putino, J. Baltrušaičio poezija.

Just. Marcinkevičiui jaukus *namų* pasaulis – būtina atrama („Būtinai reikia prijaukinti pasaulį, padaryti jį žmogaus sąjungininku. Žmogus negali gyventi baimės ir netikrumo pasaulyje“, – taip jis yra apibūdinęs savo poziciją). Jau antrajame knygos eilėraštyje su šypsena brėžiami „artimo, jaukaus ir mažo“ vaikystės *namų* pasaulio, pasibaigiančio „už dėdės tvarto“, kontūrai. Dramatiškiau, su nuojauta, „kad visa šita niekad jau nepasikartos“, tas pats motyvas kartojamas eilėraštyje „Kelias iš *namų*“.

Bet namai *Liepsnojančiame krūme* – tai ne tik nerūpestinga „tarsi žalias lengvas lieptas“ vaikystės svajonė, bet ir realus kraštas su savo žmonėmis, jų gyvenimo būdu. Tuo šie eilėraščiai artimi valstiečio buitės poetizavimui eilėraščiuose „Rudens auka“, „Bulviakasis“. Tik užuot epiškaai komentavus buitės vaizdus, čia stengiamasi atkurti vieningą – „nuo durų slenksčio lig dangaus“ –

žemdirbio pasaulį:

*Apie ką mąstysim šįryt,
mes, užgesusios žemės vaikai?
...Miško žvėrys šnervėm atšildys
upių ledą – ir upės įkais,*

*ir akmuo pasisuks į saulę,
gyvas vėjas medžiais nubėgs.
Vėl stovėsime, ištiesę saują,
lyg prie lopšio, lyg prie duobės.*

Dažnai žmogaus ir gamtos vieningumo samprata traktuojama sąlygiškiau – kaip nuoroda į jau žinomą situaciją: „Perkūnas, eglė ir siuvėjas“, „Kaimo kapinės“. Lyrinis „aš“ čia iš viso nepažymėtas – jis tartum išnyksta už kitų personažų, simboliškai apibendrinto pasaulėvaizdžio. Bet ir ten, kur pasakojama pirmuoju asmeniu, akcentuojamas ne lyrinio „aš“ asmeniškumas ar išskirtinumas. Eilėraščiuose „Paskutinė naktis“, „Atostogos“, „Kirvis“, „Vėlinės“ lyrinis „aš“ toks pat veikia kaip tas kaimo siuvėjas, suartėjęs su gamtos gaivalais, kaip senutė, taisanti po audros „apardytą šviežią kapą – / kaip duris, kurias užmiršo / ar nespėjo uždaryti“, kaip „bobelė, mokėjusi lietu priešaukti“. Šitokiuose eilėraščiuose sukuriami meninė realybė, žmogaus ir aplinkos ryšiais primenantimi mito, pasakos dėsniumus. Tikrieji jų veikėjai ne įvardyti personažai, o simbolinės situacijos, verčiančios patikėti poetiniu stebuklu. Eilėraštyje „Atostogos“ *žalio pievų potvynio* ir vasaros troškulio, sausros motyvas įsilieja į fantastišką vandens simboliką:

*Užgulę šulinio rentinį,
mes irgi vandenį šaukėm.
O naktį sapnavom didžiulę
šaukiančią žemės burną.*

*Gal tai ir buvo bobelė,
mokėjusi lietu priešaukti.
Pabudom – tikrai: nuo stogo
tekėjo gėlas vanduo.*

Eilėraštyje „Perkūnas, eglė ir siuvėjas“ trys antraštėje išvardyti motyvai tautosakinio paralelizmo pagrindu priverčiami atspindėti, pakartoti vienas kitą: „Tai netikėtai / trenkė perkūnas: / parmušė eglę, / eglę ant kalno“ – „Trenkė siuvėjas / smuiką į aslą – / medžio likimą, / žmogaus likimą“. O eilėraštyje „Paskutinė naktis“ sudaro išsisa įvaizdžių transformacijos grandinė: mediniai žirgai virsta realiais, realus – sumedėja, metoniminis įvaizdžių žaismas sukuria fantastinę „arklių tėvynės“ viziją.

Žodis tokiuose eilėraščiuose virpa kintančiomis prasmėmis. Poetas nepripažįsta vieno, galutinio požiūrio, nors tai būtų ir „absoliučios gyvenimo tiesos“ teigimas.

Liepsnojančio krūmo eilėraščius kerta gėrio ir blogio takoskyra. Blogis čia ne ta abstrakti yda, kurią bejėgiškai stengiasi užtrinti eilėraščio „Atvirumo akimirka“ herojus. Jis – istorijos palydovas. Instant žmogaus ir gamtos vienovei, nyksta *namų* jausmas ir juo pagrįsta moralė. Tai žadina prieštarigus išgyvenimus („lyg atgaila, lyg skausmas, lyg glostanti ranka“). Priimdamas istorijos permainas kaip neišvengiamas („Būsiu kaip ir visi“), poetas priešinasi ateinančiam blogiui. Be etinio reiklumo negalima poetinė pasaulio transformacija, „stebuklo“ pasikartojimas. Tik už moralinės poezijos ryškumą, už etinį dalyvavimą istorijos vyksme pasaulis atsilygina lyrinio dosnumu, tampa artimas ir jaukus. Tik „lengvam ir geram“ herojui pasirodo „gale gryčios paukščiais klegantis žydintis sodas“, vakaras ima aidėti „lyg dalgį plaktų – tokia skambia žara“, per visą dangų išsitiesia mamos skara.

Tai turbūt patys gražiausi knygos eilėraščiai, atitinkantys *tiesaus paprastumo*, žmogaus ir pasaulio suartėjimo idealą. Bet pasaulio vienovės jausmas ir čia neatskiriamas nuo šaižaus būsenos trapumo. „Prijaukintas“ namų pasaulis – būtina etinė atrama dvasios santarvės išsiilgusiam žmogui, bet žmogus aiškiai jaučia *namų* ramybės iliuziškumą. Realybė čia pat teigiama ir čia pat paneigiama: „*Lyg aidas* tolimas. *Lyg* dalgį plaktų – *tokia skambi žara*“ – „Ak, tai *tik aidas*, tai ne sugrįžimas, *ne vakaro žara*“ [išskirta – K. N.] Čia pat formuluojama „to pilnumo, to meto“ programa, ir čia pat nurodomos principinės išlygos:

*Kai likimas atplaukia
balta pieno puta.*

*Kai atgimsta iš naujo
ir viltis, ir drąsa.
Kai ant dalgių ne kraujas,
o sidabro rasa.*

Kai šioje citatoje turi *kol, kol dar* atspalvį (plg. „*Lyg* molinis trapus *ąsotis / mes dar* esam pilni būties“). Knygoje aiškiai nujaučiamas šito *kol dar* trumpumas, trapumas. Deja, ne pieno, o kraujo puta, ne sidabro rasa, o kraujas ant dalgių yra kraupi realybė, drumsčianti poeto kuriamą „laimingą pasaką“. Užtat tautosakos įvaizdžiai, gražinantys namų artumo jausmą, virsta ir dramatiškos realybės simboliu:

*Gale gryčios išdegęs sodas
kas pavasari žydi juodai.
Ak, iš ko dabar drabnas paukštelis,
ak, iš ko sau lizdelį suks...*

Įspūdingai *namų* atributai transformuojami eilėraštyje „Pluta“. Artimos aplinkos daiktai („sapnuojasi kepalas duonos / ir grynas šaltinio vanduo“) čia tradiciškai siejami su pastoviomis, grynomis vertybėmis (plg. „Prabudom – tikrai: nuo stogo / tekėjo gėlas vanduo“). Bet duonos, suskilusios krosnies motyvai apibūdina ir pertrūkusį laiką. Suskilusi krosnies kakta – suskilęs pasaulis, ne šildančios, o deginančios krosnys, „viltys – sena, supelėjus pluta“, trupinius lesantys „balandžiai – bejėgiai taikos pranašai“ – „bedančiai, bedančiai, bedančiai mes čiulpiam plutas panašiai“ – šalutinės šių įvaizdžių asociacijos griaua *namų* jaukumo ir pastovumo iliuziją. Tiesa, poetas tarpais bando gelbėtis „aukščiausiųjų žodžių“ retorika: „Pikelkit mane iš to sapno, / aprenkit mane ateitim“. Tačiau tokia deklaracija ne tik disonuoja* stilistiškai, bet ir siaurina eilėraščio prasmę. Retorinė paguoda silpnina žūtbūtinį priešinimąsi blogiui.

Liepsnojantis krūmas pirmiausia turbūt ne išvadų, o ieškojimo knyga. Joje ryškėja kelios estetiškos nuostatos.

Bet į pavienius eilėraščius *Liepsnojantis krūmas* vis dėlto nesubyra. Knyga turi savo centrą, savo branduolį – įsimenančius eilėraščius „Vėlinės“, „Pavasario laukimas“, „Atostogos“, „Vizija“, „Kirvis“, „Kaimo kapinės“, „Rugpjūtis“. Jie leidžia spėti, kad tolimesnėje poeto kūryboje kai ko galima bus iš naujo nebeatradinėti.

1969

Kęstutis Nastopka, *Išsprūstanti prasmė*, Vilnius: Vaga, 1991, p. 184–192.

* Disonuoti (lot. *dissonans* – nedarniai skambas) – nebūti dermėje, prasilenkti. (Red.)